

ДРАГ. МИХАЈЛОВИЋ
ПУКОВНИК

Т. б. б
251

То је „ОН“

БЕОГРАД
Штампарија „Св. Ђорђе“ Ст. М. Ивковића и Комп.
1919.

ЦЕНА 1.— ДИН.

0

T. B. 6
251

ID = 26397959

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И Бр. 45262

ДРАГ. МИХАЈЛОВИЋ
ПОТПУКОВНИК

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Celović
BEOGRAD

То је „ОН“

БЕОГРАД
Штампарија Св. Ђорђе“ Ст. М. Ивковића и Комп.
1919.

ТО ЈЕ „ОН“

Крш... Стење... Врлети... Сурвавају се обесни планински слапови и потоци... Чује се потмуло и језовито мумлање њихових бујица. Чини се као да су какве помамне, разјарене авети. А тамо, изнад тимора у сиво плавкастој висији узвио се сури орао и лебди, вребајући својим грабљивим оком свој плен. Где, где виде се поједине горостасне јеле и борови. Како својим витким вечито зеленим челенкама деру у небеса.

По страшним стрменима, литицама и окомцима, начичканим стењем и кршом најчудноватијих облика, опажа се овде. снде шгуро, безбојно цбуње, које се обавило неком танком павитином, само да се што више припије уз голи крш и тако одржи и сачува од страшних бура, ветрова и бујица, које би га својом силином очае смеле. А тамо, тамо

дубоко у провали, у дери потока што хучи и бруји, покрај његове ивице, вијуга путничка стаза, уска — козја. Ено је преко врлети, греда, превоја урвина и потока вијуга као змија: вере се пење, спушта, ишчезава... опет се појављује, пење, веруга..... И...

И кроз тај крш и таквом путањом иде Он. Греди... корача тромо и нудно. Иде мли-тавим уједначеним ходом. По гудурама и вр-летима одјекује и тутњи потмули бат ње-гових безбројних ногу.

Погурен... Упалих образа... Ужагрена, суха и мутна погледа... Изгладнео.. исцрпљен... Висе дроњци с њега и провирује нагота... Цепти од зиме, студи, и непогоде. Цепти и кисне... Шibaју га ветрови, снег, вејавица и ледени град.. А Он као слеђен, загонетан.

У целој његовој појави огледа се само бескрајно трпљење. По страшним литицама и кобним стазама Он иде... корача... вуче се и гегуцка без речи, без прекора... Иде и клоне...

И тамо, где се сруши, тамо му је незнани гроб, јер ће истом богазом прећи многе тисуће тих нечујних јунака, од којих ће исто тако без роптања многи још оставити своје утруђене кости.

А хиљаде, нове хиљаде, подједнако из-

Гладнеле, изнурене, онемоћале, иду за оним што су већ минуле. Прелазе преко њихових лешева равнодушно, натмурени и без осећања, без мисли рекао бих избезумљени, у тихом очајању и безнадној чежњи за оним што оставља иза себе — за храном и починком.

То нису људи, то су њихове изгладнеле и измождене сенке, које као гоњене неком надприродном силом иду тремо и бесвесно. Иду, управо миле, гамижу. Тамо, некуд у незнан. Онамо, куда их вуче нека затајена и у дубини душе преостала свест. У крајеве где сунце Југа сија, где се све зелени, где запљускују плави вали Јадранског мора. Тамо!. Тамо, где је покој, одмор, и хлеб!..

Тутњи, јечи и одјекује, кроз планине и брда, преко долове: глуво, потмуло и злослуто.

То се повлачи српски непобедни борац, српска војска и са њоме и свеколики српски, народ. Тај самртнички бат његових безброј изморених ногу то је његова свечана смотра пред садашњошћу и будућношћу — потомцима његовим.

И с тога, Он, велики мученик, најпоследње успе да превали Албанске и Црногорске планине и врлети и да сиђе у долине, Ето га код Скадра, код Љеша и Медове. Ту ће

се Он одморити, управо предахнути, заложити и прикупити за даљи тегобан и мучан пут.

Али, авај! у том његовом тренутном, не, одмору већ преданку, пуче кобан глас да је понос свеколиког нашег народа, наша челенка — Горди Ловћен пао и да је црногорска војска морала подлећи и предати се, јер је у судбоносном часу изненадно и неочекивано изневери онај, који требаше на челу своје војске и народа, на темељу Ловћена поред гробова великана деда неумрлог певца Горског венца пре да сложи своју трошну старачку снагу него да допусти пад Ловћена и слом Црне Горе.¹⁾

---

1) Народ Црне Горе и њена дична војска били су само жртве њихове несаломљиве вере у родољубље Господара да ће он у одсудном часу бити заједно с њима. И зато пред историјом, пред престолом Свевишњега само Он и нико више понеће грех.

Онај народ, који је вековима од Косова па до последњих дана, високо држао и узносио неугашљиву лучу Српске слободе и Српског братства, не може понети грех господара. Јер тај народ, вековни заточник наше слободе, први је запалио буктињу ових седмогодишњих ратова као предвесницу нашег уједињења. И у току њих, неуморно борећи се по голим кршевима и стењу, и гладан и жедан, оскудан у оделу и обући, без џебане и топова, задивљавао је свет својим неизмерним јунаштвом и самопрегором.

Слава им! Слава и братска љубав!

Ова кобна вест, чињаше се, као да је дотуцала изморену снагу и измучену душу наше војске, нашег народа. И Он, једва одморан, недохрањен, морао се журно повлачити, да би умакао из канџи нашег вековног крвника, који се као бујица спуштао са црногорских планина, да пресече његов даљи пут. Пут одмора и обновљења.

Кобан пад Ловћена и грозовит слом Црне Горе изгледа да су коначно сломили његову неодољиву истрајност и велику душу. Али, Он, беспримерни херој—паћеник носио је, у дубини свсга бића, уверење у своју крајњу победу, победу правде и идеала и испијао последњу часу искушења и искупљења као онај бесмртни мученик на Голготи са трновим венцем и прободеним грудма.

Вест о паду Ловћена и слому Црне Горе, у томе кобноме тренутку када је Он, носећи свој трнови венац и тегобан крст, тако рећи истицао крвљу поразила га је као гром из ведра неба, заталасала је његову до крајности измождену снагу и његову напаћену душу. И увређен неочекиваним позором и свеопштим сломом чињаше се као да је за навек смрвљен и изгубљен. Али не, као фееникс из пепла, Он је напрезао последњу

своју снагу и у тим судбоносним тренутцима његово се изморено, изгладнело и измучено биће још више челичило, одушевљавало и запајало да истраје до краја, верујући у коначну победу правде и светлости над злом и мраком.

* * *

И Он је наставио пут преко Маџехе, преко огранака албанских планина, правцем страшним, мочарним, пиринџаним пољима пред Пресом за Драч. Ту прву обетовану земљу, земљу првог одмора. Крф је за њега још само сан.

Ето га, опет, неодморног, недохрањеног, издрпаног, изнемоглог; где опет непрестано иде... корача... мили... Али сад већ не по кршевима, врлетима и дубодолинама, већ по страшној, блатњавој мочари, која се пружила тамо негде од Љеша ка Маџехи, па мислиш, краја јој нема. Не знаш јој имена. То је једна бескрајна, бездона блатњава и муљава мочара, која се прострла по приморској равни. Само један поглед на њу довољан је да у човеку убије сваку вољу и расположење, нехотично те обузима тмело и тужно осећање неке страве и слутње.

Једноставна, пространа и досадна. Мочар, све само блато и муљ. И тешко ономе, који учини само један кобан и несигуран корак у лево или у десно по стази, коју су подигли наши пионери. Жива ће га мочар засисати.

Стаза је направљена узана, на брзу руку, од пружа, леса и набацане земље, по где и камена; она нема ни довољне чврстоће, ни довољне ширине. А од непогоде, од употребе и пролаза већ прошавших трупа, постала је још несигурнија и опаснија.

Прешао сам врлети и стење Албанско, Црногорско па и Херцеговачко, пешке и на коњу. Пењао се и спуштао са врхова, и лилица њихових. И све то није ништа, не да се ни сравнити са кобним самртничким путем преко мочара од Љеша до Маћехе.

Да то је стаза смрти.

Иде... корача... гегуца, мили... И ето, почиње мочара. Нема више пута ни лево, ни десно. Равница се затвара. Почиње кобна и бескрајна мочара. Она је сва зарасла у штуроцбуње. Свуд се диже дивље и густо шибље, чије шибљике у пролазу својим бодљама и ударима још више задају мука и болова. Свак иде опрезно, корача са зебњом, пазећи где ће стати, подскакује са грумена на грумен

и гледа да се не углиби у мочар, одакле му више спаса нема. Кроз шибље овде, онде провирује кобна мочар као мала језерца, на чијој сребрастој површини играју ситни таласи и лелуја широко лишће незнатних водених биљака.

По вијугавој и веругавој, па можда и кобној стази улази се све дубље и дубље... И што даље и што дубље све језовитије, све страшније... Иде... застане... крочи опет... опет застане и гледа где ће стати на чврсто тле. Испод ногу угиба се и хрусти изпомљено пруже и лесе... Од штрапаца, од мноштва малаксалих ногу оно се угиба и измигољује... Деси ли се да се ко углиби у мочар и муљ уздуж пута, тога већ она упија усисисава, и ако му хитна помоћ нестигне, смрт му је неминовна. А на ономе месту где се углибло и нестало га, на мах појављују се водени мехурови и ситни колотови који поступно ишчежавају.

Иде... вуче се... мили... а стаза још веруга... Он неуморно гегуца.. Отегла се у недоглед!

Не прође се ни сто метара, лево и десно, а на кобној стази, на неком тежем месту или на опасном савијутку, од умора, од непажње од пука и зла случаја, који се баш у

Оваквим приликама најчешће и дешава, леже коњски и људски лешеве. Већина коњских. Преко њих прелази се као преко леса.

Ено, тамо... на савијутку један зеленко у последњим трзајима... испружи се и зарони у воду и муљ.. Гле, тамо диже се нека до- ратаста глава са некад снажним а сад као трска вратом. Баци последњи бесвесни, тужан самртнички беласаст поглед и сруши се у мочар за навек.

Даље, Даље...

Ено, онде, на једном од најопаснијих ме- ста заглибило се неколико коњских прилика који се боре са смрћу, они су у самртном дрхтају, пропињу се и клонули падају у мо- чар да ускоро послуже као лесе за прелаз оних што непрестано и неуморно иду...

Где .. где... виде се телеса Онога, што се и дању и ноћу повлачи, корача и иде по овој бескрајној и ужасној мочари. Ето га. Он је стигао на окуку: изморен, изгладнео, за- жагрених дубоко-упалих очију. Застао за трен. И гле! У мах скљокао се. Само му видиш како се његово плавкасто око поступно сле- ђује и почиње се цаклити. И у томе оку читаш неку бескрајну равнодушност као да је достигао неки виши покој и блаженство,

Нама смртним непојамно... Тако умиру безропотно, без прекора..

Пролазе други мимо њега... Иду... корачају даље и даље, апатични, слеђених осећаја, као поред коњских лешева. Пљас!.. Пљас!.. разлегне се кроз суморну и нему тишину бескрајних мочара... То, од изморености и глади, од кобног неспретног корака, од невести што је на мах дошла, што им се смучило, што је исцрпљена снага у трен ока издала, падају двојица један на другог као загрљени. Један лицем у мочар а други лицем попут неба. Уста полуотворена као да се смеше са неком иронијом; а кроз полуотворене трепавице виде се два цакласта безизразна ока. По целом лицу разливано осећање вечите нирване...

И гле, тамо дубоко, дубоко, у сржи његовог самртничко-цакластог ока, у његовом оронулом, изможденом и укоченом лешу, као да читаш његове последње дамаре, последње откуцаје и одсјаје мисли:

„Не ропћем.. Тако је морало бити... Гинем и умирем овде незнан. Ја сам оно, што се од мене тражило, дао. — Дао сам своме народу, својим старешинама, дао сам све од срца а по заповести Божјој и родитељској и

по заклетви, коју сам пред заставом полагао. Да овако поступим научио сам још у крилу мајке моје, која ме је задојила да је боље „изгубити главу, него огрешити душу“: научио сам из прича и песама мога ђеда, мојих старијих шго их певаху уз гусле крај огњишта и по нашим саборима. Од њих чух о негдашњем српском царству, српској слави и величини, о Цару Душану Силном, Цару Лазару, Краљевићу Марку, Погибији Косовској, Милошу Обилићу и другим нашим јунацима. Још више, у школи, у војсци, у животу научих и сазнадох да за срећу и добро народа и земље чије сам чедо, више, за Слободу и Ујединење вековима распарчане браће, треба заложити све, па и последњи откуцај срца.

„Ја ево дајем своју младост, и цело биће своје. Дајем без роптања, без прекора. И овде, у овом пустом и бескрајном мочару умирем нечујно и незнано, али са несаломљивим убеђењем и уверењем: Тако је морало бити, тако се ваља, тако је наш српски Бог рекао. Тако је заповедио мој свемоћни народ, чиј сам ја син, чија сам јединка, било његове дивовске снаге и један од безбројних, најмњих и нечујних извршилаца и изразилица његовог необичног по духу и моћи ђенија.“

Тај незидовни, неопипљиви, свемоћни, свеобимни ђеније мога народа напаја нас својом божанственом ђенијалном моћи одушевљава, храбри, улева несаломљиву веру, опаја, заноси, наређује и заповеда нам, његовим једва видовним јединкама, његовим дамарима и откуцајима његове свемоћности и свеобимности, да као његови изразиоци и извршиоци радимо, поступамо и чинимо што његов велики дух, његов ђеније захтева и налаже.

То није само сувопарна дужност. То је жртва Аврамова. То смо ми јединке, дамари и откуцаји његови, који гредимо стопама његових ђенијалних заповести и залажемо наше животе „за добро и срећу нашег троименог народа.“

...Да ли је ово страховита јава или бунован сан?! На мах представи се језовита визија оне бескрајне путање и стазе, која вијуга крај урвина и потока, пење се и веруга по хладним, голим кршевима и тмуџим планинама, спушта се по врлетним стрменима и благим падинама, да доспе у мочарне равни, где вијуга као змија, док не ишчезне тамо далеко, у невидовно море.

И чини се, да тамо, тамо од почетка

њеног, од обала Саве и Дунава, кроз китњасту Шумадију, преко Старе Србије и Македоније, Албанских и Црногорских врлети, па све до њеног краја до невидовног мора, — ова кобна стаза усејана је безбројним лешевима коња и стоке и телесима и костима онога недосежног, који заложу све и испи горку чашу искушења до дна, само да истраје и дочека час свога препорођаја и обновљења.

И сва она оперважена је и окићена безбројном опремом људском и коњском расејаном дуж ње. Ту су и пушке и топови и муниција и кола и све што се истрошило, што се није могло понети, повући, што је неминовно морало остати да тужну визију страховите путање још више и јаче осенчи и обоји.

Нехотично се сетиш стихова великог Пушкина из поеме Руслан и Лјудмила:

„О поље, поље,
Кто тебја усјејал мертвими костјами?
Чеј борзи коњ тебја топтал
в посљедњи час кровавој битви?
Кто на тебје со славој пал,
Чји небо слишало молитви?
Зачем же поље смолкло ти
И поросло травој забвења?...“

Не, кости недосежног, неће бити предати заборава. Потомци и покољења његова ићи ће његовим стопама, ићи ће по овој стази, да се напаја његовим ненадмашним подвизима љубави, јунаштва, самопрегора и верности и клања сенима Онога, на чијим костима пониче чврста и нерушава домовина троимене браће, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца — велељепна Југославија.

И гле, чујем као да његове свете кости зборе:

„На праху жртава наших, које су се слагале из костију и крви наше невинчади, наших матера, љуба и сестара; нас, војина народних најмлађих носилаца снаге и мушкости, изразилаца младости, лепоте и бујности; нас у пуном јеку мушке снаге у расцвету ума и срца, нас Стараца мало моћних али пуних зрелости, пуних искуства, које нам живот и мука живота дадоше и нас старца, последње моћи и снаге, када снага и моћ клоне и опада, на заходу нашег живота, ми смо нашу трошну и немоћну снагу и моћ носили на жртвеник свенародни, само да смо пример онима, које смо у муци, беди и вечитој борби рађали, гајили и подизали за будућу славу и моћ народног духа и ђенија.

На праху наших жртава. зборе оне: „ИЗ-
никнуће за будућа покољења“ огромна, ве-
лељепна зграда. Зграда величанства, лепоте,
сјаја, правде и бескрајне, свеокриљавајуће,
свезагрејавајуће, свеопраштајуће светлосарне
љубави, која ће горети, пламтети и сијати
на величанственом, сјајно треперећим без-
број дугиним бојама, зрацима, олтару Југосло-
венске моћи, Југословенског духа и Ћенија,
који ће дати човечанству нове истине, ле-
поту, нова ремек дела, нов живот и полет у
вечност, у сунце као израз Ћенија троименог
народа, браће Срба, Хрвата и Словенаца.

Ено челни делови већ пристижу Драчу.
Топло сунце као у сред пролећа загрева њи-
хову измождену и изгладнелу снагу. Попу-
хује лаки поветарац са мора, које је пукло
пред њиховим уморним и упалим погледима
као чаробан ћилим, у коме се сунчани зраци
преливају у дугиним бојама. Свежина морске
влаге, оживљује и крепи њихове задихане и
исушене од глади и жеђи грла и груди.

Васцео видик: море, лађе, варош околни
брежуљци са понеким селашцем питоме полу-

обрађене равни и живо кретање и тумарање по околним путевима и стазама војске и околних становника, обасјаних топлим и милујућим зрацима мелемног сунца, као да их буде из летаргијског сна и апатије. Ето их како се погурени и изнурени исправљају, како им се неумивена, прашњава, чекињаста и испијена лица ведре а загашене упале очи светле неком надом и дечијом радошћу. Застајкују љубопитљиво гледају и у најмањој појави, коју опазе, уживају. Скидају опрему, окрећу се сунцу и лакој ветрићу и ослобођене од спремне изнемогле груди полако се надимљу, напајајући се мирисом и росном свежином што долазаше с мора....

А тамо, дубоко у позадини, преко врлети, кршева, урвина и суморних мочара још иде, корача и повлачи се Он, с истим самопрегором, трплењем, с истим жељама и осећајима као и ови челни, само се чује потмуо тутањ и кобан бат Његових безброј малаксалих ногу, од којих тутње и јече горе, брда, и долови.

То није тутањ, то није бат српске војске. То је наш свеколики народ. То се Он повлачи. То Он придолази, греди... Он је оставио све: огњишта, мал, своју нејач, земљу, свој адет

и све што му је најмилије и најдраже... Изгладнео, изнурен, опхрван, у траљама, рекао бих као да су му све наде разбијене. У своме дано-ноћном повлачењу: на цичи, ветру и киши, очекујући да га са оближњег крша или литица већ вреба пушка вероломног Арнаутина, падајући успут од умора и глади, мислиш да је у њему зачамило, утрнуло или изумрло све: и сазнање и мисао и жеља и осећање. Не! Он иде и стреми једној заветној мети. Иде, корача мили... Спеши увек напред као да га нека невидљива сила гура...

У души његовој, на дну његова бића тиња и живи сазнање и осећање да овако мора бити, да су ово свесне жртве за част и верност, за ослобођење и уједињење наше. И то свето сазнање и осећање, што тињају у „Свјатаја свјатих“ његове напаћене душе, крепи га улива наде и креће га даље и даље... Онамо где га чека одмор и храна, где ће му сијати жарко сунце Југа, где ће га крепити и запљускивати меки и бисерни галаси Јадранског Мора, — његове вековне маште, где ће се најпосле одморити, ојекити и прибрати нове снаге за нове борбе, за борбе до истраге. За своје вековно и судбоносно: „бити ил не бити“.

Ето га сад и на Крфу, у земљи обето-

ваној за њега. Ту на обалама бајног острва, под сводом азурног неба, обасјаног топлим и животворним зрацима јужног сунца. У закриљу вечито зелених маслинових шума, на недогледном видику јадранскога мора, уз тихо брујање и жуборење његових плавобисерних таласа. Он се одмарао, хранио, крепио, прикупљао, опремао и наоружавао, чекајући кад куцне дванајести час да бије бој на живот и смрт. И дочекао га је.

Удружен и ојачан са својом крвном браћом Југословенима што долетеше са крвавих поља Добруце и мајке Русије, из Америке и свих страна где се брат југословен затекао, са својим поносним и верним савезницима. Он, после скоро двогодишњих борби и напора по врлетима македонским сачека дванајести час.

И као Орао, као Архангел са огњеним мачем, задахнут несаломљивом вером у коначну победу и испуњен надом у јединство и уједињење троплемене браће, Он се вину и као свесожижући, свеуништавајући ураган прохуја преко Доброг Поља, Сокола, Ветреника, Кавадараца, Штипа, Кочана све до граничних литица брата — издајника, где загрми, затресе и сруши царство љутог Бугарина и охолог суровог Тевтона.

И грану победничко сунце! Сунце слободе и уједињења троимене браће! Сунце Југославије! И као Феникс из праха створи се моћна и пространа краљевина браће Срба, Хрвата и Словенаца, која ће као гранитна стена стајати вековима, док је сунца и југословена, неодољива и необорима, славећи и величајући Великог Бога југословенског и носећи поносно југословенску лучу културе и светлости у ризницу човечанства и васионе!

* * *

То чувено, незапамћено у историји повлачење српске војске, свеколиког српског народа, кроз албанске и црногорске кланце и његове ненадмашне победе, његово недосежно херојство и његово бескрајно трпљење и самопрегор нису израз појединца, ни појединих племена, група, сталежа и звања већ израз свеопштег народног духа.

Српски, југословенски борац — војник, чедо је свога народа. Народ га је одњихао у својој чудостворној и моћној утроби и задахнуо безпримерном покорношћу и послушношћу, безаветним јунаштвом и самопожртвовањем, да за добро и срећу свога народа и

своје земље беспрекорно, без ропота, непоколебљиво заложу свој живот, као жртва Аврамова, с осмејком радости и среће што дочека тај свети час.

Његове вође официри и подофицири нису никаква засебна бића. Нема ни резервиста, ни активаца, већ само српски, југословенски војник, подофицир и официр. И своје вође офицере народ је њихао, гајио и ковао у својој циновској утроби, да му у судбоносном дванајестом часу изгоре и светле примером ненадмашна јунаштва и самопрегора. Куманово, Бакарно Гумно, Битољ, Брегалница, Цер, Рудник, Кајмачалан, Добро Поље, Ветреник, и Добруца неумрли су и сјајни споменици њихове вештине, њихова јунаштва и самопожртвовања.

Да, да, то није ни војник, ни подофицир ни официр, ни активец, ни резервист, ни друго ни треће позивац, ни последња одбрана, па то није ни сељак, ни грађанин, ни господин, ни трговац, ни занатлија, па ма били и разних погледа, убеђења и партија а најпосле и друге вере, који се могу издвојити и гордо и охоло рећи за себе: „То смо ми којима припада главна заслуга за почињена дела и успех“. Не, нико, ни појединац, ни групе, ни ста-

лежи, па ни племена не могу рећи да је само њихова заслуга.

То је све сливено у један звучан и моћан израз и акорд у суштину Онога, чији смо ми сви само атоми, који у његовој циновској снази, у његовом циновском духу врше само своју скромну улогу, коју нам је Он наменио. То је народ. Више. То је Он!

Он! Наш српски, Југословенски Горостас — Цин, то је његов свеобимни, недосежни дух и ђеније, који у нашем седмогодишњем ратовању пројави ненадмашну моћ, полет и сјај и створи краљевину троимене браће Срба, Хрвата и Словенаца!

* * *

Од захвалности Богу, од усхићења и поноса за свој народ, за лепоту и срећу будућег живота у бајној и пространој југославији, моје се груди надимљу а моје васцело биће кликће. Алилуја!... Осана, осана, осана вишњих!!!..

